

Krystalografia z rentgenografią

- Program wykładów. Zaliczenie wykładów.

Dzisiejszy wykład:

- Tradycyjna definicja kryształu i krystalografii
- Aktualna definicja kryształu i krystalografii
- Elementy symetrii i operacje symetrii w budowie zewnętrznej kryształów
- Projekcje kryształów: cyklograficzna (dla elementów symetrii) i stereograficzna (dla ścian kryształu)

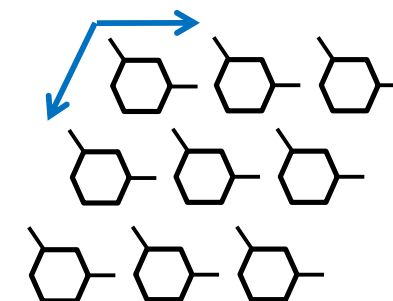
- Budowa zewnętrzna kryształów. Grupy punktowe.
Budowa wewnętrzna kryształów. Grupy przestrzenne.
Zależność pomiędzy budową wewnętrzną a zewnętrzną kryształów.
- Dyfrakcja: kierunki i natężenia wiązek ugiętych.
- Wyznaczanie struktury kryształu na poziomie atomowym.
- Metody badań:
rentgenografia (w tym badania synchrotronowe), neutronografia, elektronografia.
- Obiekty badań:
nano-, mikro- i makro-kryształy
kwazikryształy.

Definicja kryształu i krystalografii

Tradycyjna definicja krystalografii – nauka o kryształach.

Tradycyjna definicja kryształu - definicja mikroskopowa:

- dotyczy budowy wewnętrznej
- podstawowa cecha kryształu: trójwymiarowa budowa translacyjna (periodyczna), tzn. indywidua chemiczne powtarzają się co pewien wektor w trzech kierunkach nierównoległych i niekoplanarnych.

Makroskopowa definicja kryształu:

- dotyczy budowy zewnętrznej
- ciało jednorodne (*tzn. o właściwościach jednakowych w każdym elemencie objętości*) o nieciągłych właściwościach wektorowych (*tzn. zmieniających się istotnie wraz ze zmianą kierunku*).

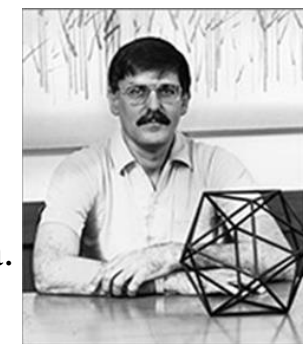
Budowa zewnętrzna jest konsekwencją budowy wewnętrznej.

Definicja mikroskopowa jest nieaktualna. Dlaczego?

1982 r. - odkrycie kwazikryształów (*tzn. kryształów o budowie aperiodycznej*) przez Daniela Shechtmana.

1992 r. - zmiana definicji kryształu (IUCr, Acta Cryst. A48, 1992, 922).

2011 r. - Nagroda Nobla w dziedzinie chemii za odkrycie kwazikryształów.

Daniel Shechtman

Definicja kryształu i krystalografii – cd.

Aktualna definicja kryształu:

A material is a crystal if it has essentially a sharp diffraction pattern.

The word "essentially" means that most of the intensity of the diffraction is concentrated in relatively sharp Bragg peaks, besides the always present diffuse scattering.

Kryształ – materiał dający istotnie dyskretny obraz dyfrakcyjny.

Aktualna definicja krystalografii:

- bada materię skondensowaną, głównie o budowie translacyjnej
- na poziomie atomowym (tzn. określa położenie atomów/ionów oraz ich drgania termiczne)
- za pomocą różnych metod: dyfrakcji promieni rentgenowskich, neutronów, elektronów, symulacji komputerowych.

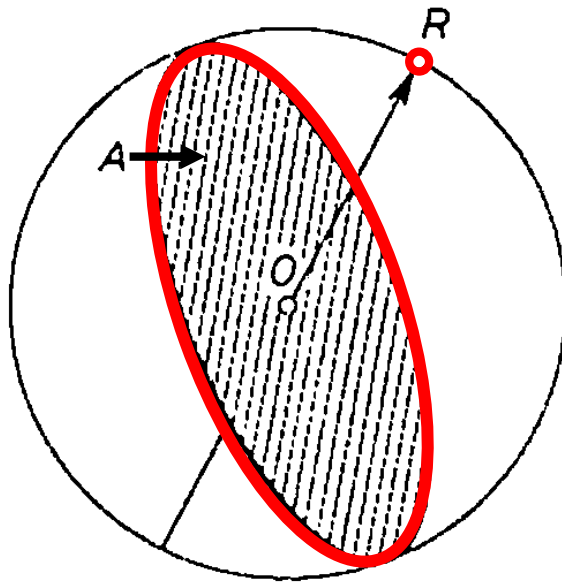
Projekcja cyklograficzna i projekcja stereograficzna

Projekcja (rzut) cyklograficzna i projekcja (rzut) stereograficzna:

I etap – projekcja sferyczna, odmienny w obu projekcjach

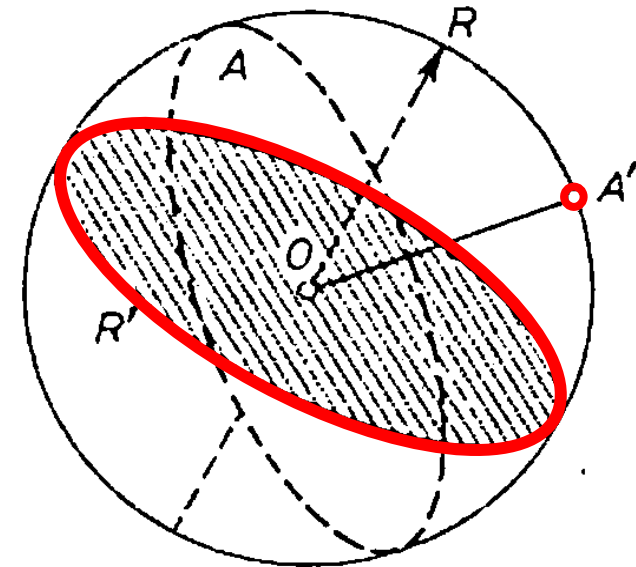
II etap – projekcja ze sfery na tzw. koło projekcji, jednakowy w obu projekcjach

I etap w projekcji cyklograficznej projekcja sferyczna bezpośrednia

Rzut płaszczyzny A to okrąg (tzw. koło wielkie).
Rzut prostej OR to punkt na górnej połowie sfery R.

I etap w projekcji stereograficznej projekcja sferyczna pośrednia

Rzut płaszczyzny A to punkt A' na górnej połowie sfery.
Rzut prostej OR to tzw. koło wielkie R'.

Projekcja cyklograficzna i projekcja stereograficzna – cd.

I etap – cd.

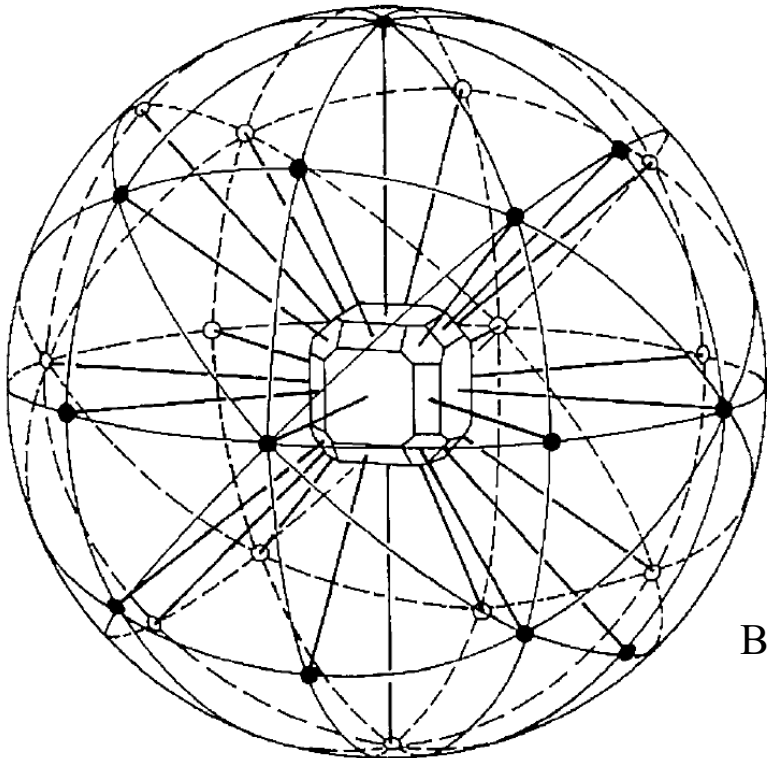
Rzutowanie kryształów:

ściany kryształu – rzut sferyczny pośredni.

Kryształ umieszczamy w środku sfery (środek kryształu i środek sfery pokrywają się, promień sfery dowolny).

Projekcja sferyczna pośrednia: wystawiamy normalne do ścian (półproste na zewnątrz kryształu) i patrzymy gdzie przetną sferę.

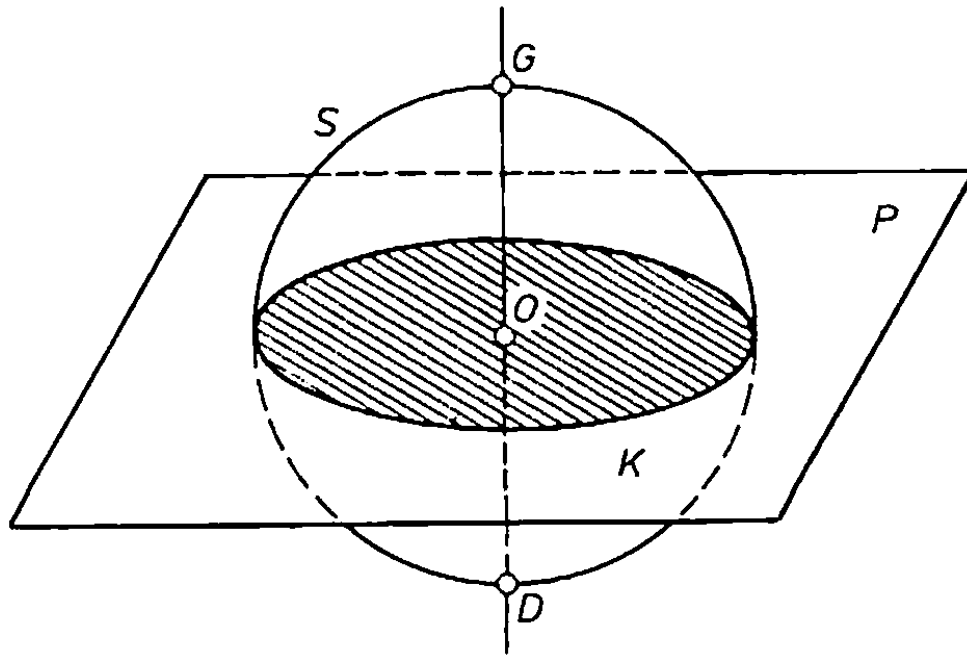
Punkt przecięcia sfery przez normalną nazywamy **biegunem ściany**.

Bieguny ścian kryształu (na rysunku: kropki i kółka).

Projekcja cyklograficzna i projekcja stereograficzna – cd.

II etap: rzut centralny ze sfery na koło projekcji

P – płaszczyzna projekcji

S – sfera projekcji

K – koło projekcji

G – punkt oczny (wzrokowy) górny

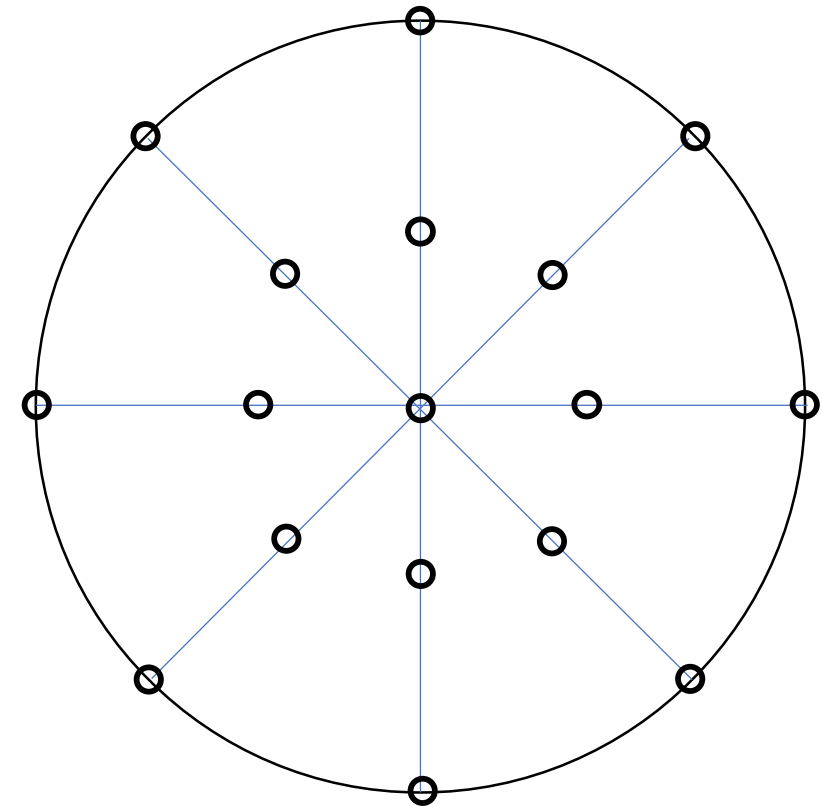
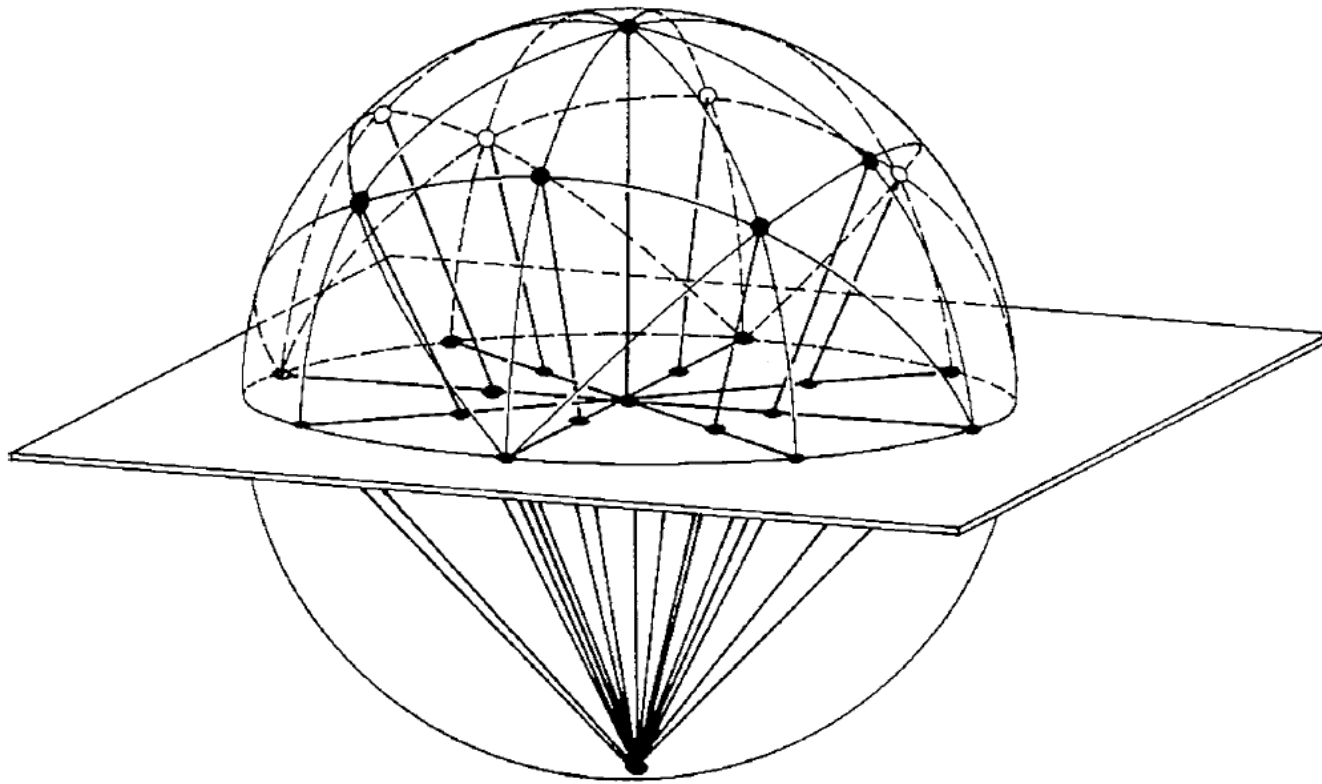
D – punkt oczny (wzrokowy) dolny

GOD – oś projekcji

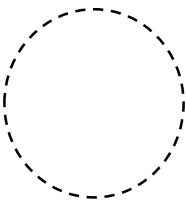
Projekcja cyklograficzna i projekcja stereograficzna – cd.

II etap – cd.

Biegun ściany kryształu łączy się odcinkiem z przeciwnym punktem wzrokowym.
Punkt przebicia koła projekcji przez ten odcinek to rzut stereograficzny ściany kryształu.

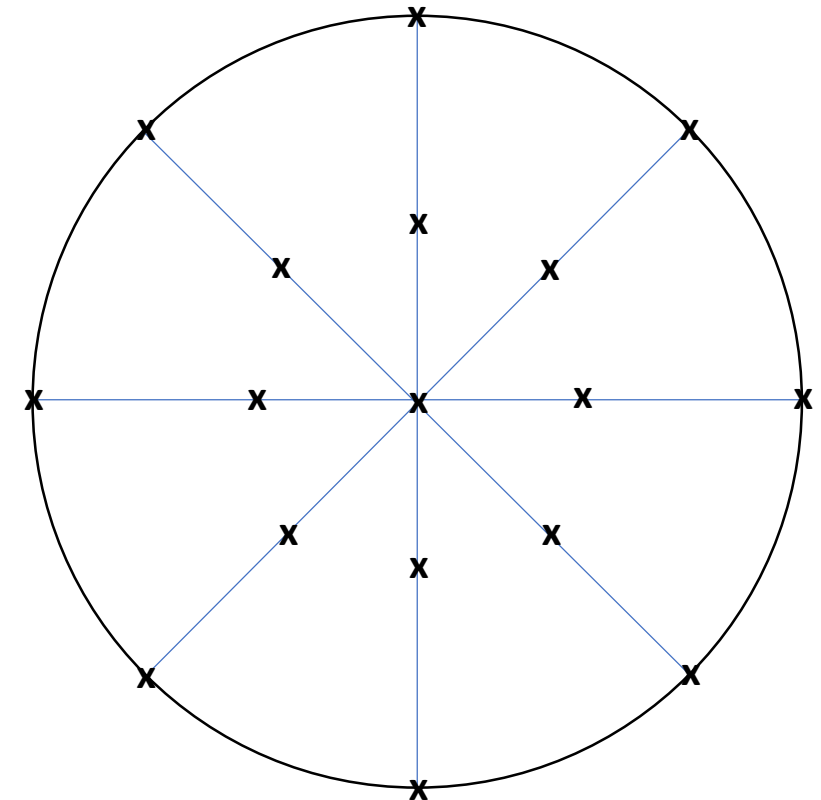
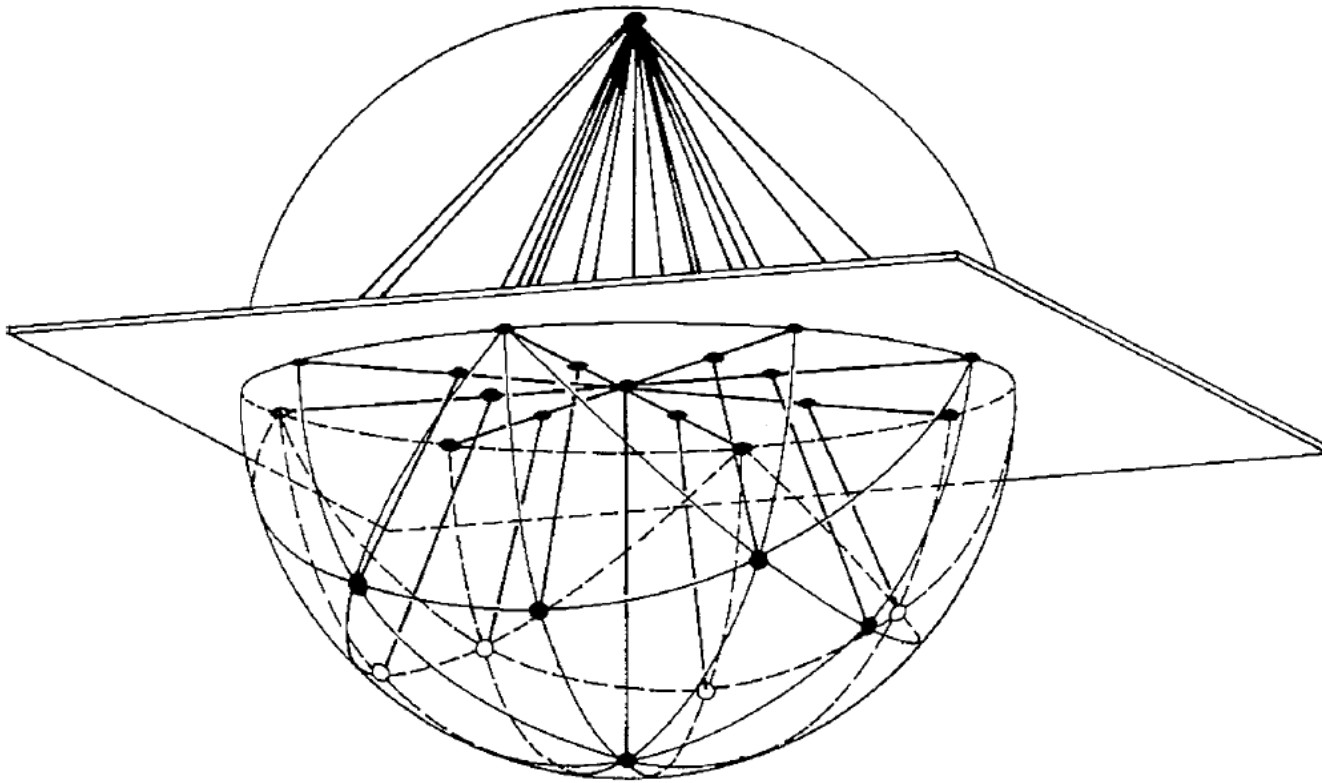
Rzut stereograficzny ścian kryształu

Projekcja cyklograficzna i projekcja stereograficzna – cd.

II etap – cd.

Rzut stereograficzny ścian kryształu

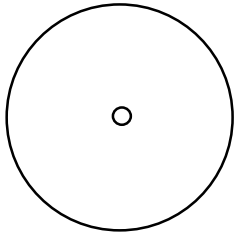
W celu rozróżnienia punktów leżących na górnej połowie sfery od leżących na dolnej połowie sfery stosujemy oznaczenia: o oraz x.

W International Tables of Crystallography: o oraz •

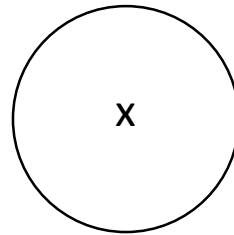
Projekcja cyklograficzna i projekcja stereograficzna – cd.

Gdzie będzie rzut stereograficzny następujących ścian kryształu:

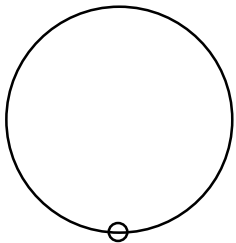
- poziomej górnej

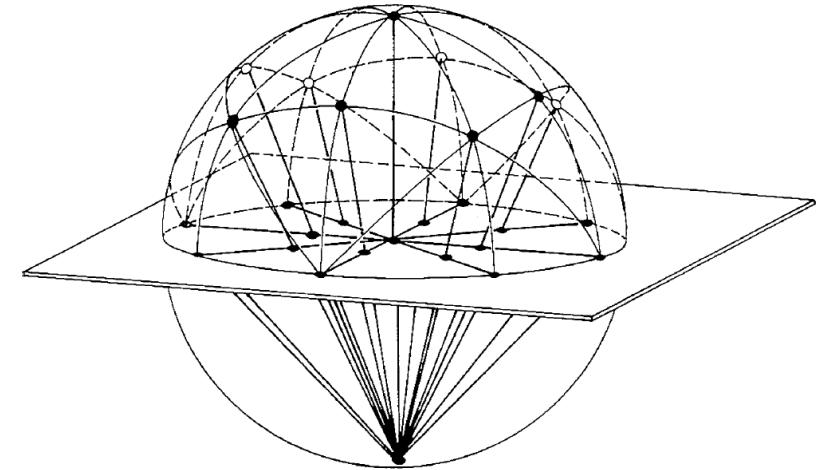
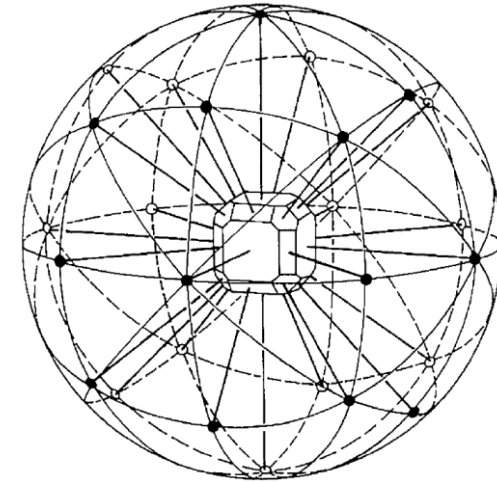
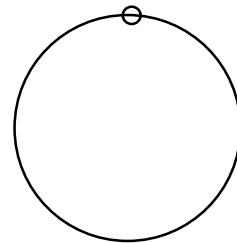
- poziomej dolnej

- pionowej przedniej

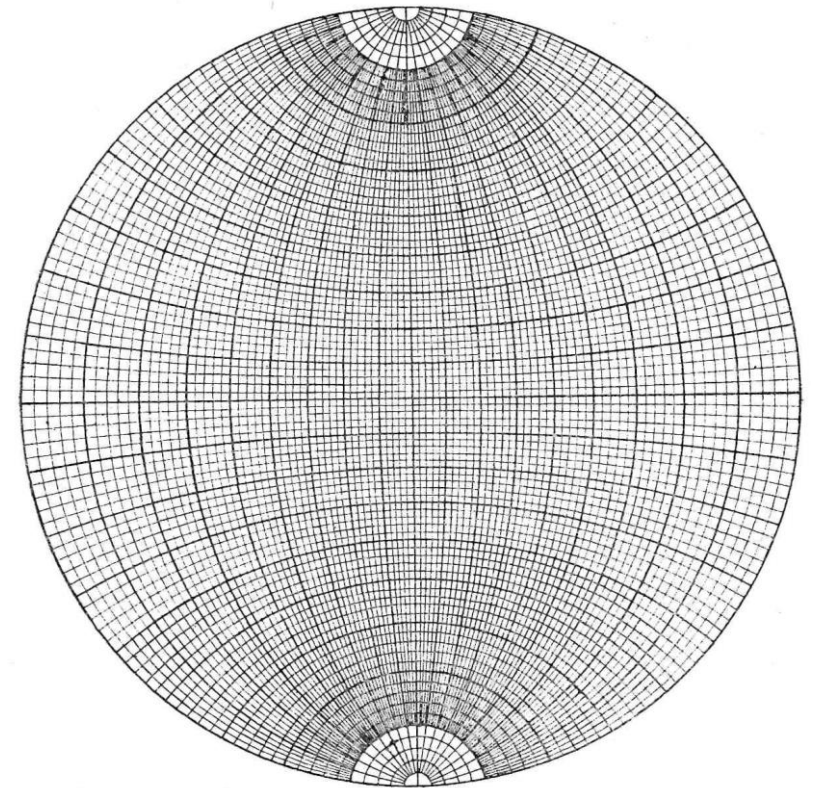
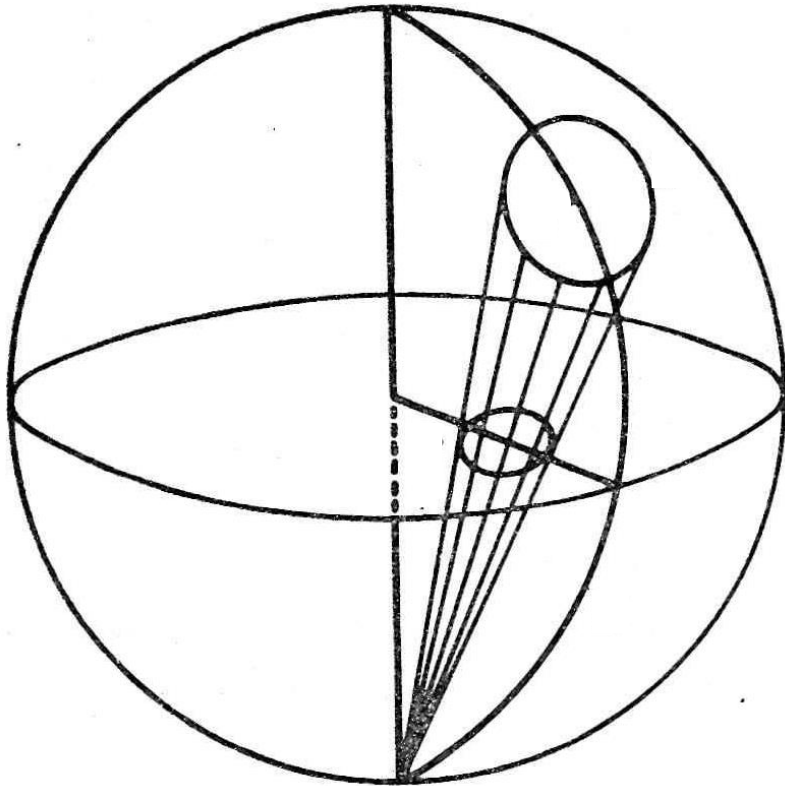
- pionowej tylnej

Im „bardziej pionowa” ściana, tym punkty bliżej obwodu koła projekcji.

Projekcja cyklograficzna i projekcja stereograficzna – cd.

Cecha rzutu centralnego ze sfery na koło projekcji:
koła małe rzutują się na koła małe.

Siatka Wulfa

Elementy symetrii w budowie zewnętrznej kryształów

Operacja symetrii w kryształach – przekształcenie, które doprowadza do kryształu identycznego z wyjściowym.

Element symetrii – zbiór punktów (lub punkt), względem których dokonywana jest operacja symetrii.

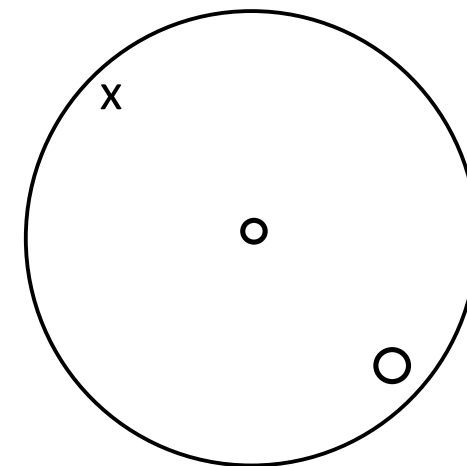
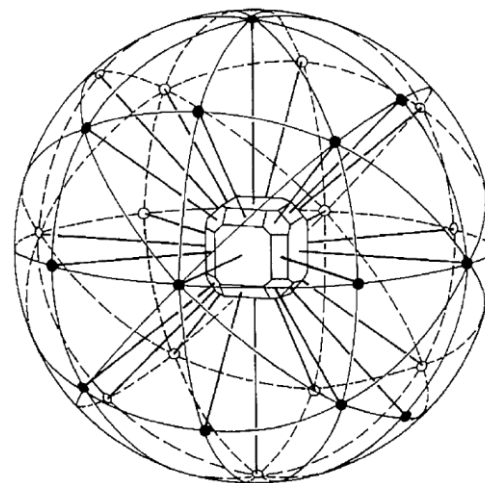
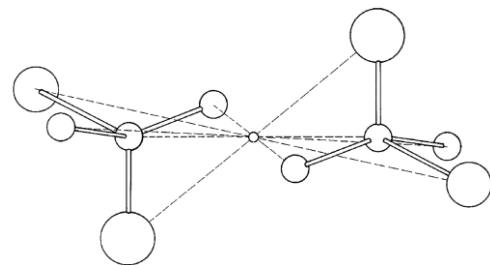
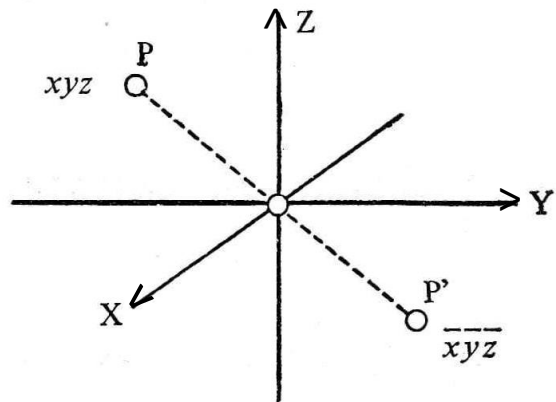
Rodzaje elementów symetrii w budowie zewnętrznej kryształów:

1. Środek symetrii (inversion centre, symmetry centre)
2. Płaszczyzna zwierciadlana (mirror plane, reflection plane)
3. Osie symetrii
  - a) osie właściwe, zwykłe (rotation axes)
  - b) osie inwersyjne (rotoinversion axes)

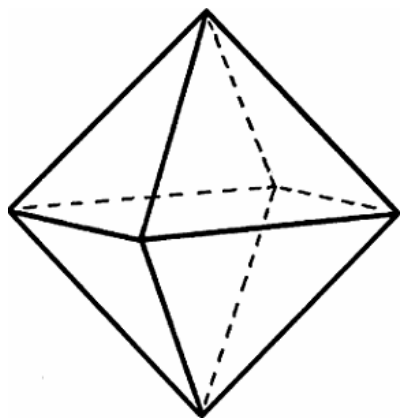
Elementy symetrii posiadają symbole graficzne i symbole cyfrowe/literowe.

Elementy symetrii w budowie zewnętrznej kryształów – cd.

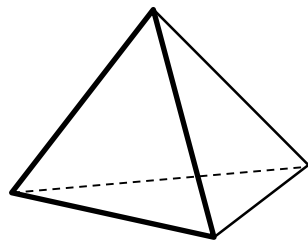
Środek symetrii $\bar{1}$

Koło projekcji.

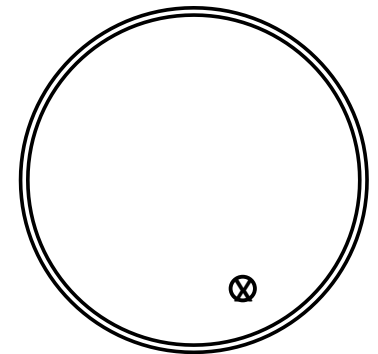
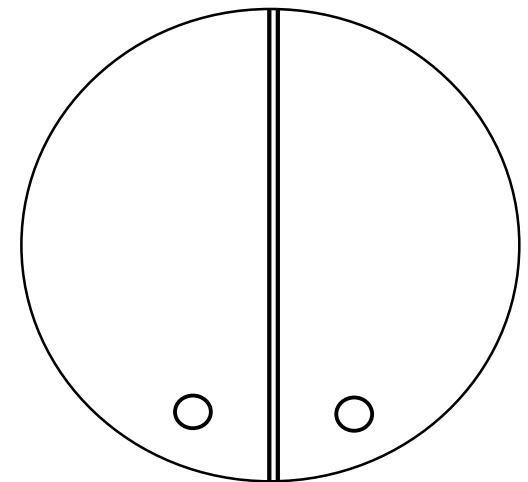
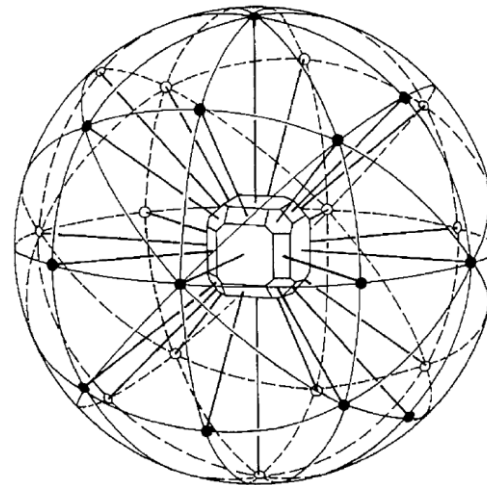
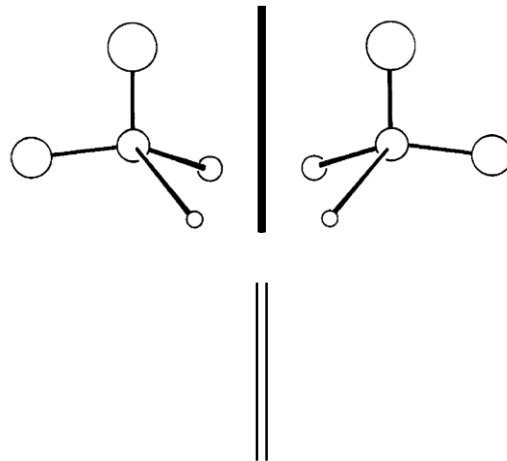
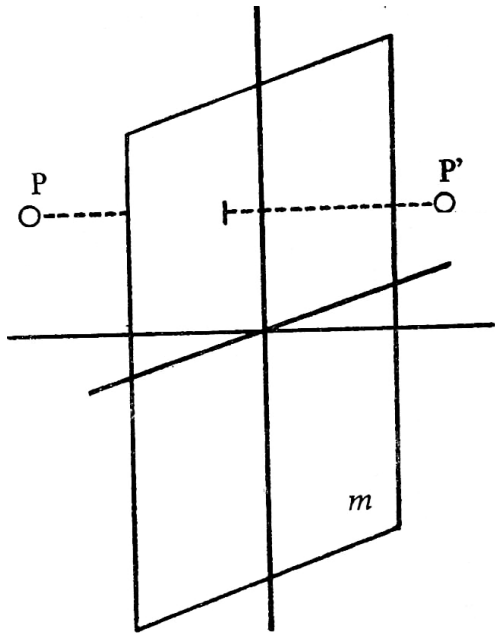
Kryształ
centrosymetryczny

Kryształ
niecentrosymetryczny

Elementy symetrii w budowie zewnętrznej kryształów – cd.

Płaszczyzna zwierciadlana m

Elementy symetrii w budowie zewnętrznej kryształów – cd.

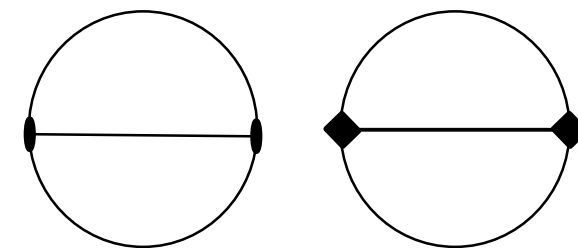
Osie właściwe

Definicja krotności osi:

Oś nazywamy n-krotną, jeśli obrót wynosi $360^\circ/n$ (należy pamiętać o definicji operacji symetrii w kryształach).

Krotność osi w kryształach o budowie translacyjnej:

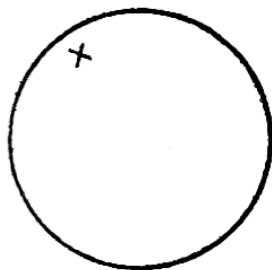
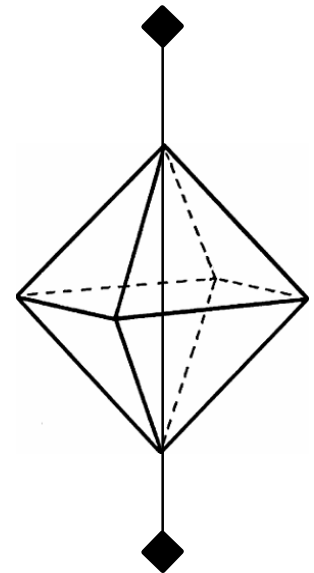
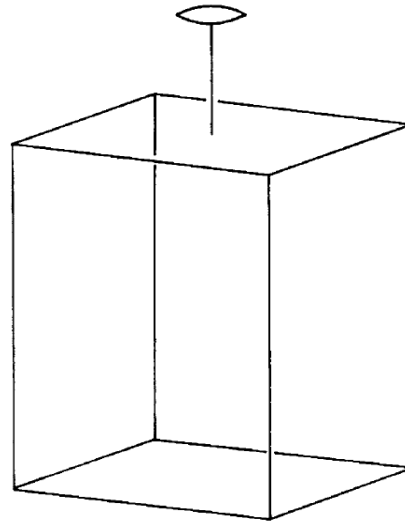
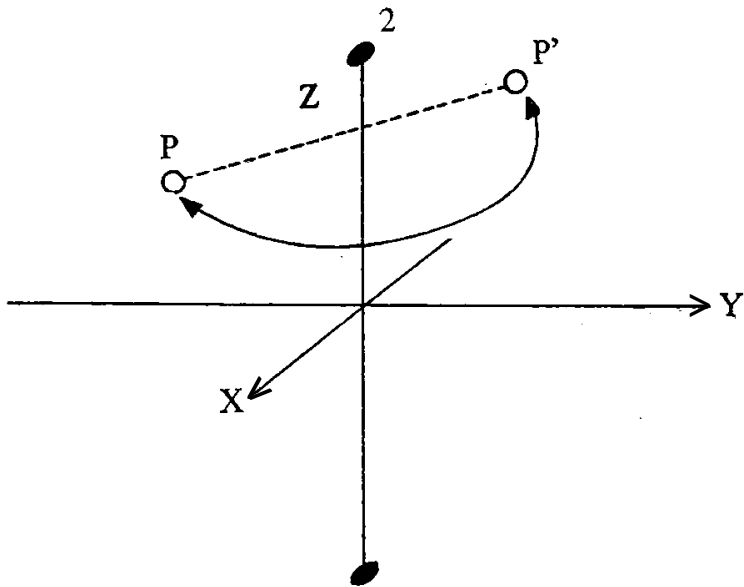
Oś właściwa	Symbol cyfrowy	Symbol graficzny	Kąt obrotu
jednokrotna	1		360°
dwukrotna	2	●	180°
trójkrotna	3	▲	120°
czterokrotna	4	◆	90°
sześciokrotna	6	⬢	60°

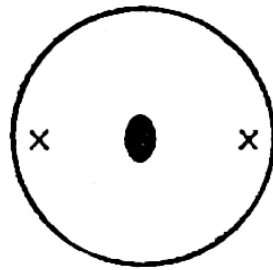
Symbole osi 2 i 4
leżących na kole projekcji.

Elementy symetrii w budowie zewnętrznej kryształów – cd.

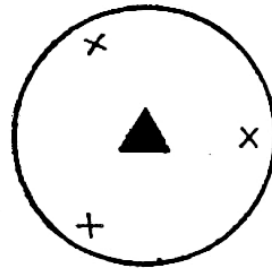
Osie właściwe – cd.

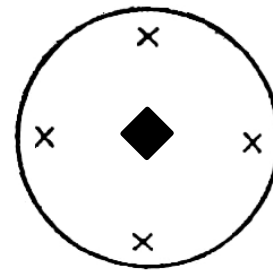
1

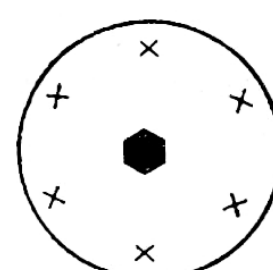
2

3

4

6

Elementy symetrii w budowie zewnętrznej kryształów – cd.

Punkty symetrycznie równoważne (równoznaczne) to punkty będące swoimi wzajemnymi obrazami w operacji symetrii.

Punkty w położeniu ogólnym – nie leżą na elemencie/elementach symetrii.

Punkty w położeniu szczególnym – leżą na elemencie/elementach symetrii.

Elementy symetrii w budowie zewnętrznej kryształów – cd.

Osie inwersyjne

Obrót wokół osi inwersyjnej składa się z dwóch następujących operacji:

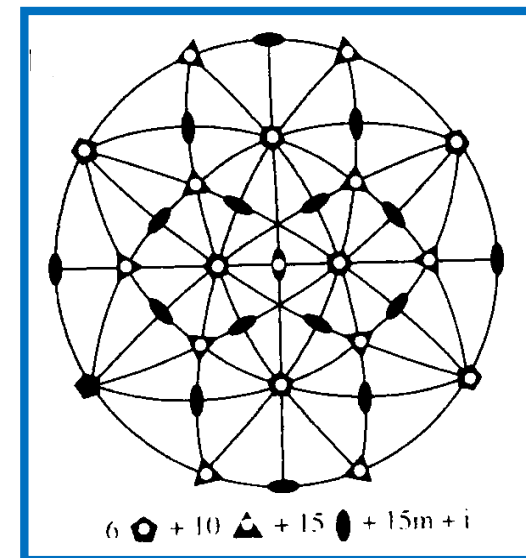
- obrót wokół osi właściwej
- odbicie w środku symetrii.

Kolejność obu operacji jest dowolna.

Obrazem motywu wyjściowego jest motyw dopiero po obu operacjach.

Krotność osi w kryształach o budowie translacyjnej:

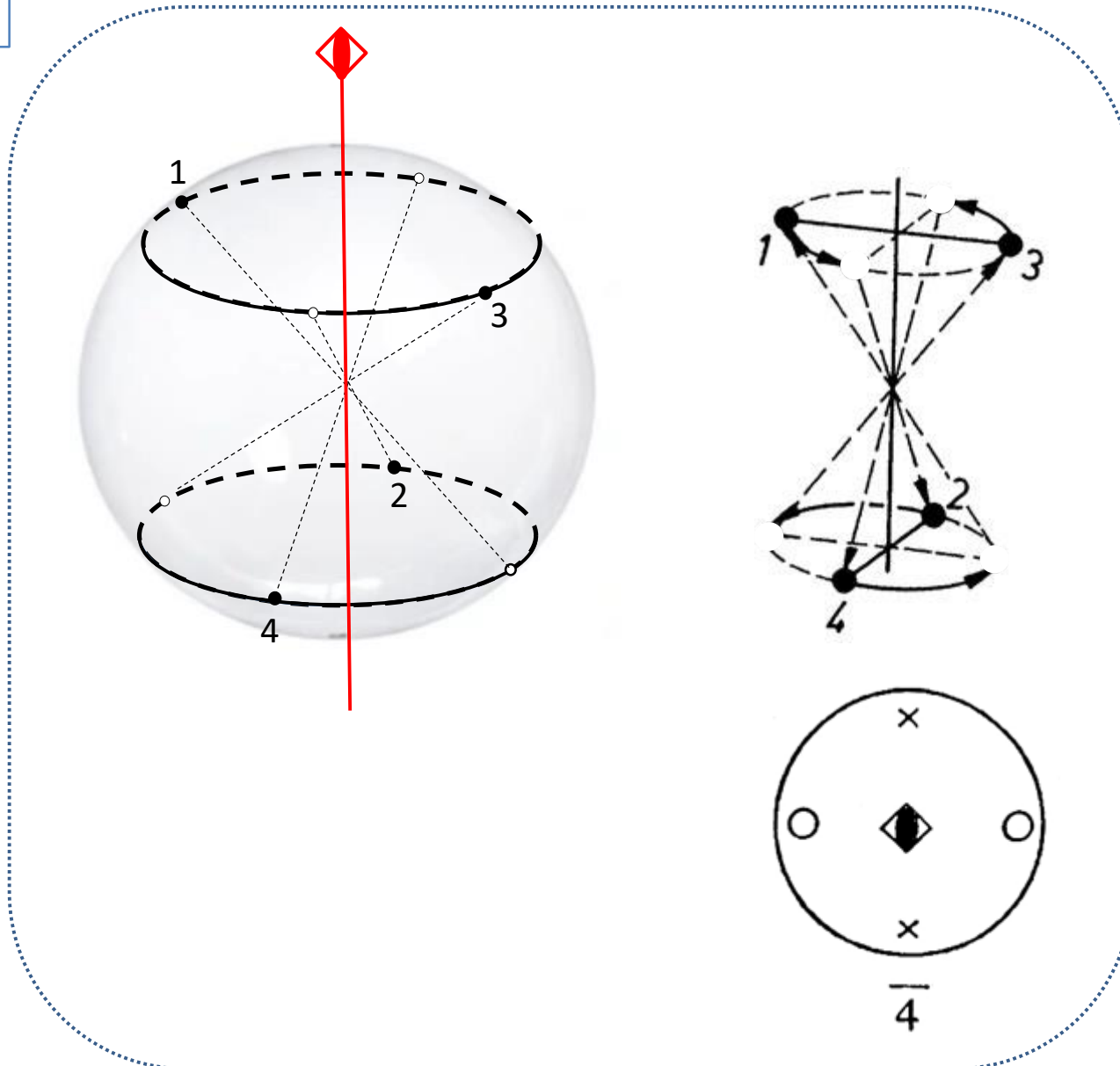
Oś inwersyjna	Symbol cyfrowy	Symbol graficzny	Kąt obrotu
jednokrotna	$\bar{1}$	○	360°
dwukrotna	m		180°
trójkrotna	$\bar{3}$	▲	120°
czterokrotna	$\bar{4}$	◊	90°
sześciokrotna	$\bar{6}$	⬠	60°

Rzut cyklograficzny elementów symetrii w kwazikryształach odkrytym przez Shechtmana (Phys. Rev. Lett., 53 (1984) 1951-1953).

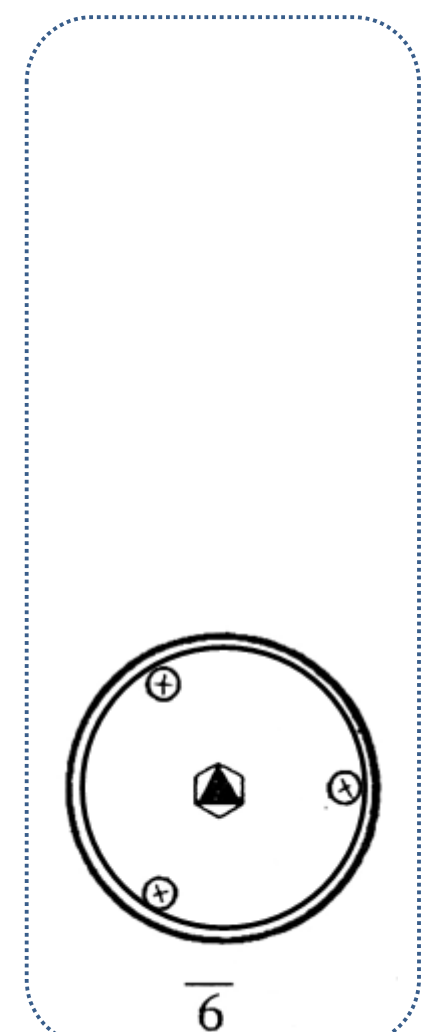
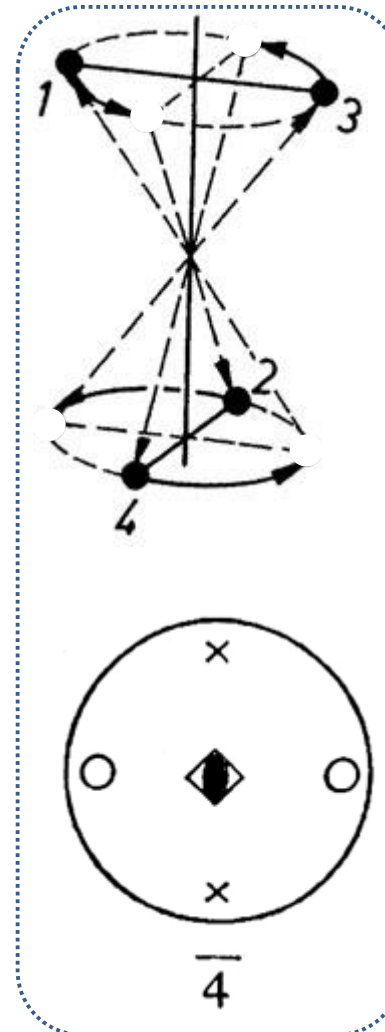
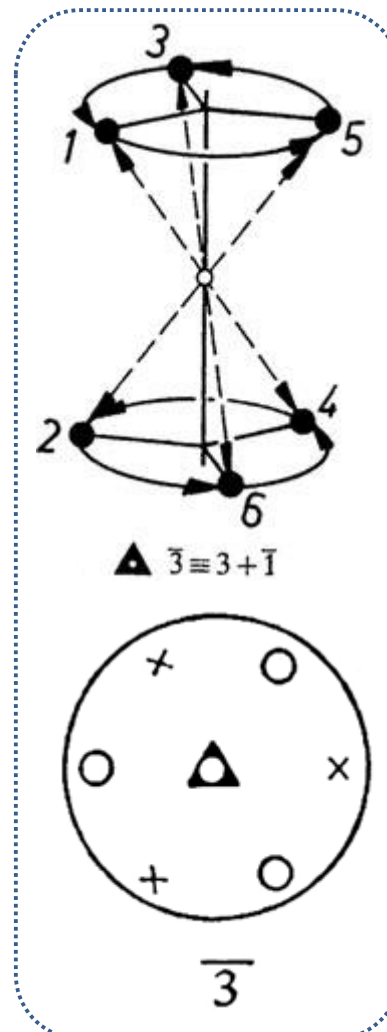
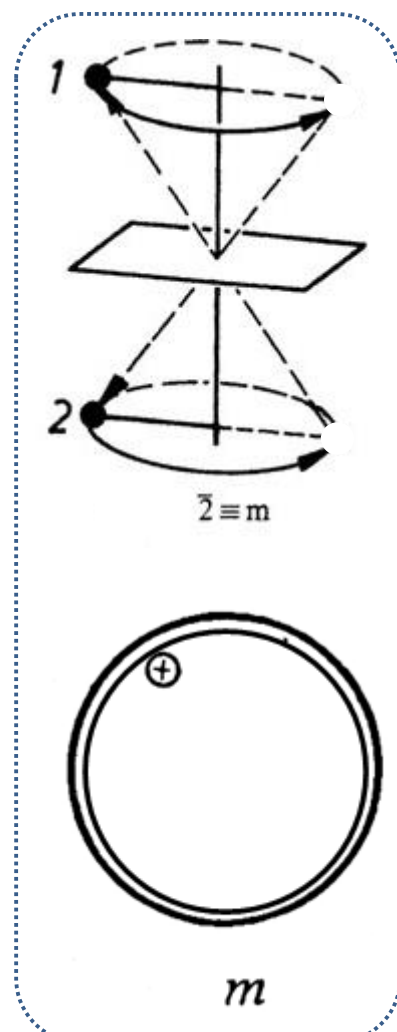
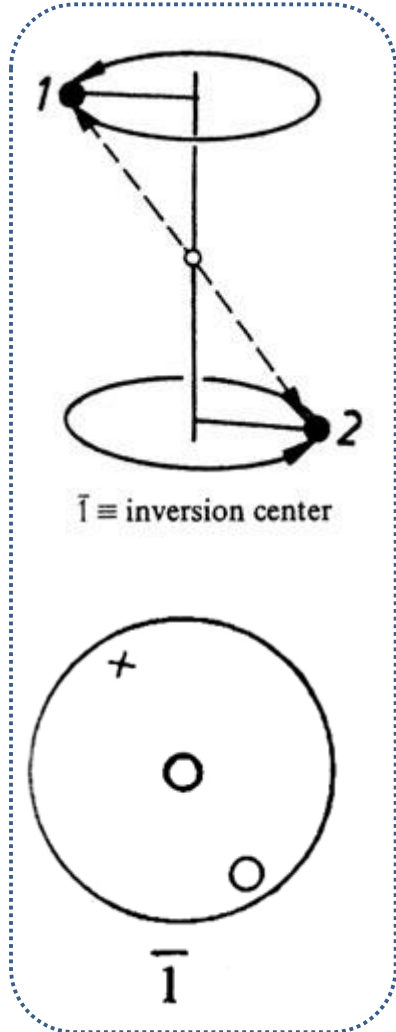
Elementy symetrii w budowie zewnętrznej kryształów – cd.

Osie inwersyjne – cd.

Elementy symetrii w budowie zewnętrznej kryształów – cd.

Osie inwersyjne – cd.

Z powyższych rysunków widać, że kryształy posiadające oś trójkrotną inwersyjną lub jednokrotną inwersyjną są centrosymetryczne (naprzeciwko krzyżyków znajdują się kółeczka, tak jak wymaga tego środek symetrii na slajdzie 13).

Układy krystalograficzne

Układy krystalograficzne i elementy symetrii je charakteryzujące:

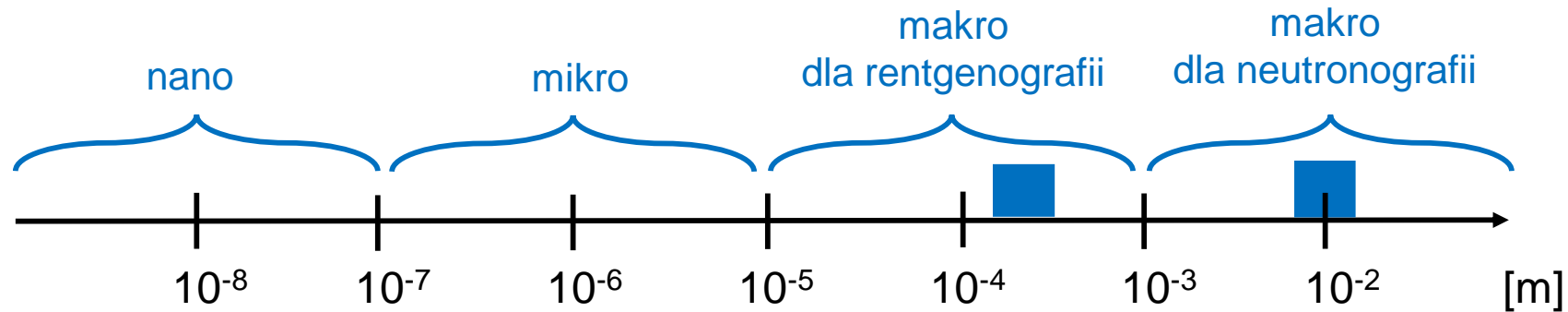
- trójskośny (triclinic) – oś jednokrotna; środek symetrii
- jednoskośny (monoclinic) – jedna oś dwukrotna; jedna płaszczyzna symetrii
- rombowy (orthorhombic) – trzy osie dwukrotne wzajemnie prostopadłe; jedna oś dwukrotna równoległa do linii przecięcia dwóch prostopadłych płaszczyzn symetrii
- tetragonalny (tetragonal) – jedna oś czterokrotna
- trygonalny (trigonal) – jedna oś trójkrotna
- heksagonalny (hexagonal) – oś sześciokrotna
- regularny (cubic) – cztery osie trójkrotne

Struktury krystaliczne związków organicznych:

układ	[%]
trójskośny	26
jednoskośny	52
rombowy	17
tetragonalny	5
trygonalny	
heksagonalny	
regularny	

Wielkość badanych kryształów

Wielkość obiektów badanych w krystalografii

Nowe, silne źródła promieniowania synchrotronowego umożliwiają badanie nanokryształów i mikrokryształów za pomocą metod stosowanych dla obiektów skali makro.

Omówione zagadnienia:

- Tradycyjna definicja kryształu i krystalografii
- Aktualna definicja kryształu i krystalografii
- Projekcje kryształów: cyklograficzna (dla elementów symetrii) i stereograficzna (dla ścian kryształu)
- Elementy symetrii w budowie zewnętrznej kryształów:
  - środek symetrii, płaszczyzna zwierciadlana, osie właściwe, osie inwersyjne
  - punkty symetrycznie równoważne
- Układy krystalograficzne i ich charakterystyka
- Wielkość obiektów badanych za pomocą metod krystalograficznych